

SZÚCS LÁSZLÓNÉ SISKA KATALIN

Jeremy Waldron: Thoughtfulness and the Rule of Law^[1]

A jogállamiság korunk egyik legfontosabb politikai eszméje. Egyike a modern politikai erkölcsöt alkotó és formáló eszmék klaszterének, az emberi jogok, a demokrácia és a szabad piacgazdaság elvei mellett. Ha kinyitunk egy újságot, látni fogjuk, hogy a jogállamiságot idézik és bevetik – általában szemrehányásként, esetenként megerősítő törekvésként, de szinte mindig a politikai legitimitáció mércéjeként.

Mi a jogállamiság? Bár nincs egzakt definíció, a meghatározások alapvetően egyetértenek abban, hogy társadalmi, gazdasági és politikai életünk törvények szabályozzák. A törvénynek, és nem az embereknek kell uralkodnia, és minden döntésünket a törvény égisze alatt kell végrehajtani. Ez különös terhet ró a jogalkotással, jogalkalmazással, annak adminisztrációjával, valamint az igazságszolgáltatással megbízott intézményekre és személyekre.

A jogállamiság fogamának megismeréséhez nyújt segítséget ez a 2023-ban megjelent, roppant időszzerű esszégyűjteménye Jeremy Waldronnak, a világ egyik vezető politikai és jogfilozófusának a jogállamiságról. A szerző közvetlen stílusban, életszerű példákkal, némi humorral fűszerezi a téma szigorúságát. Waldron maga is egyetemi oktató,^[2] így külön öröm volt számomra néhány egyetemi tapasztalatáról olvasni, melyben arra kéri az általa tartott „A jogállamiság” kurzus hallgatóit, hogy ne ragadjanak le ennél a négy szónál (The Rule of Law), a jelenség leírható egy főnévvel (jogszerűség) és egy egész bekezdéssel is.

A jogállamiság értelméről és értékéről az ókor óta vita folyik. Sokak számára a jogállamiság a jó kormányzás lényegévé vált. Jeremy Waldron azonban más álláspontot képvisel, és azt állítja, hogy a jogállamiság „csupán egy csillag az ideálok konstellációjában”, amely meghatározza politikai erkölcsünket, a demokrácia, az emberi jogok, a gazdasági szabadság és a társadalmi igazságosság mellett. Azt akarjuk, hogy a társadalmak demokratikusak legyenek; azt akarjuk, hogy tiszteletben tartsák az emberi jogokat; azt akarjuk, hogy gazdaságunkat a szabad piacok és a magántulajdon köré szervezzék, olyan mértékben, ahogy ez a társadalmi igazságosság komoly veszélyeztetése nélkül megtehető; és azt akarjuk, hogy a jogállamiságnak megfelelően irányítsák a társadalmunkat.

[1] Waldron, Jeremy (2023): *Thoughtfulness and the Rule of Law*. Harvard University Press, Cambridge.

[2] Jeremy Waldron a New York-i Egyetem jogi karának egyetemi professzora.

Waldron sajátos érvelést képvisel. Kiindulópontja, hogy a jogállamiság megköveteli a megfontoltságot. Az átgondoltsággal az eljárások értékét hangsúlyozza, annak tulajdonítva nagyobb hatást, nem pedig a jogi döntések érdemi részére vagy végkiemelésére. Megkérdőjelezve azt a nézetet, hogy a kiszámíthatóság és az egyértelműség alapvető erények, Waldron megmutatja, hogy a való világ vitáit gyakran a jogállamiság viszonylag szűken értelmezett koncepciójával lehet a legjobban megközelíteni, valamint a jogrendszer által keretezett és lehetővé tett átgondoltsággal.

A kötetben gazdag összeállítás foglalkozik a jogállamiság helyével az emberi méltóság védelmében, a jogállamiság és a jogalkotás kapcsolatával, valamint azaz, hogy a törvény homályossága ellentétben áll-e a jog cselekvést irányító szerepével. Életszerű illusztrációkkal megvilágított, kristálytisztá prózában tárja fel a jogállamiság viszonylag szűk felfogásában rejlő mélységet, feltéve, hogy komolyabban vesszük annak elhanyagolt eljárási és intézményi vonatkozásait.

Politikai teoretikusként támogatóan érvel a jogállamiság és a kiszámíthatóság azonosítása ellen. Mivel a jogállamiságot csak egy értéknek tekinti, amelyre a demokráciák törekednek, inkább a megfontoltságot fogadja el, mint a szabálykövetést, a rugalmasságot, még a homályosság árán is, és hangsúlyozza az eljárás és az érvelés jelentőségét a kiszámítható eredmények felett. A jogállamiság időnként összefügg a jogi szabályok pontosságával és meghatározottságával, valamint az általuk biztosított környezet kiszámíthatóságával, de fontos elgondolkodnunk azon is, hogy a jog hogyan segít átgondoltabbá és gondolkodóbbá tenni bennünket, és nem a szabályok robotikus pontosságán keresztül, hanem normákon és elveken keresztül irányítva bennünket.

Akár a magánjogban (az ésszerű gondosság normái mellett), akár az emberi jogok jogában (az embertelen és megalázó bánásmódot tiltó normákkal), a jog néha arra kéri alanyait, hogy megfontolt ítéleteket hozzanak viselkedésükről vagy az előttük álló helyzetekről. Három olyan módra összpontosít, ahogyan maga a jog támogatja az átgondoltságot és az érvelést: (1) először is a szabványok (valamint a szabály) használatában; (2) másodsorban abban, ahogyan a jogi eljárások strukturálják és elősegítik az érvelést; (3) ahogyan a precedensek közös premisszákat biztosítanak az érveléshez. Waldron szerint kár lenne, ha szem elől tévesztenénk a jog ezen funkcióit; és ugyanígy kár lenne túl éles különbséget tenni a jog e kulcsfontosságú jellemzői és a jogállamiság segédeszközei között. Waldron általánosságban reflektál azokra a körülményekre, amelyek között megfelelő és optimális a jogi átgondoltság elősegítése, ugyanakkor felhívja a figyelmet a jogállamiság ezen aspektusa szem elől tévesztésének veszélyeire is.

A jogállamiság az alkotmányos rend lényeges eleme. Enélkül a hatalom egyetlen korlátja maga a hatalom lenne: a hatalomnak mindig igaza lenne. Történelmi példákkal élve, Waldron szerint a politikai rend változása csak akkor következhetett be, ha az uralkodó kimerítette hatalmát (mert minden rendelkezésre álló kincset elhasználtak, vagy az összes rendelkezésre álló vért kioltották), vagy ha egy felkelő több hatalmat halmozott fel (akár gazdagsággal, akár erőszakkal). Egy ilyen rezsím aligha érdemelné ki, hogy rendnek nevezzék, és biztosan nem lenne alkotmányos.

Ha komolyan akarjuk venni az alkotmányos rend gondolatát, akkor elköteleződünk a jogállamiság mellett. Vagyis igent mondunk arra az elképzelésre, hogy a hatalomnak törvényi korlátai vannak, hogy a hatalmasok ne uralkodhassanak egyszerűen bármilyen szeszélyen keresztül, ami manapság felmerül, és hogy a hatalmi, tekintélyi vagy vezető pozícióban lévők – elméletben és gyakorlatban egyaránt – jogi korlátok korlátozzák. Egy jól működő alkotmányos rendszerben ezek olyan korlátok, amelyektől az uralkodó nem szabadulhat meg – vagy legalábbis olyan korlátok, amelyektől egy uralkodó egyoldalúan nem szabadulhat meg.

Waldron példáján keresztül a jogállamiság nem különösebben bonyolult. Egyszerűen azt állítja, hogy az uralkodók és a közhatalmi pozícióban lévők (akár királyoknak, akár elnököknek, kormányzóknak vagy kongresszusi tagoknak, bírónak vagy rendőrtiszteknek nevezzük őket) csak azokat a jogköröket élvezik, amelyeket a törvény biztosít számukra. Hatáskörük gyakorlása során elszámoltathatók a törvénynek megfelelésről, és ha szándékosan vagy véletlenül olyan jogköröket akarnak gyakorolni, amelyekkel nem rendelkeznek, akkor a törvény feladata, hogy megállítsa őket. Lényeges, hogy mindez egyformán érvényes minden típusú vezetőre, függetlenül attól, hogy a hatalmat választáson nyерik el, örökölték, vagy kinevezéssel ruházták fel. Még a legsikeresebb politikai jelölt is – még az is, akit a nagytöbbség támogat – csak azt teheti meg hivatalában, amit a törvény megenged neki. Ez a jogállamiság igénye.

Jeremy Waldron szakmai életének nagyobb részét a jogállamiságról való gondolkodásnak és írásnak szentelte. Legutóbbi könyve – a *Thoughtfulness and the Rule of Law* – tizenegy, korábban publikált esszét gyűjt össze, tizenöt év (2007-2021 között) gyümölcsét, amelyhez hozzáfűz egy reflektív bevezető esszét, amelyben kiemeli, hogy szerinte mi a tanulmányok átfogó témája. Különösen hármat azonosít: a jogállamiság modern működése éppúgy függ a normáktól (mint például a méltányosság vagy az ésszerűség), mint a szabályoktól; hogy a jogállamiság nem semleges, hanem értékterhelt, kifejezve az emberi méltóság és az emberi cselekvés méltósága iránti elkötelezettséget (mint olyan, liberális érték); és az eljárásjog legalább annyira számít a jogállamiságnak, mint az anyagi (sőt, talán többet is).

Minden közösség vágya, hogy a vezetőik ésszerűek legyenek és tisztességesen járjanak el. Senki sem részesíti előnyben azokat a vezetőket, akik szeszélyesek, brutálisak, nemtörődöm emberek, elvtelenek vagy meggondolatlanok. Abban azonban, hogy mi lenne a tisztességes, elvszerű, megfontolt, amit egy vezető cselekedne, nem értünk egyet. Ahogy Waldron legjobb könyvének (*Law and Disagreement*) kezdősora mondja: „Sokan vagyunk, és nem értünk egyet.” Kit kell felhatalmazni annak az eldöntésére, hogy egy vezető ésszerűen, tisztességesen viselkedett-e vagy sem? Ennek a megítélése jogi – jogállamisági kérdés, amelyről a bíróság dönt, vagy politikai, tehát olyan közrendi kérdés, amelyben az utolsó szó nem a Legfelsőbb Bíróságé, hanem (egy demokráciában) a választóké?

Waldron nem akarja a jogállamiságot egy olyan törvényre redukálni, amely csak szigorú szabályokból áll. De ez veszélyes játék. Minél inkább a jogállamiság

hatókörébe vonjuk be azt az elképzelést, hogy a bírának és a bíróságoknak nyílt végű normákat kell érvényesíteniük az éles szabályok mellett, annál inkább öszszemoshatjuk a jog és a politika területeit – és mint láttuk, a jogállamiság lényege az, hogy elkülönül a pusztá politikától (és felette áll).

Vegyük alapul azt Európa-szerte jellemző alkotmányjogi szabályt, hogy „a gyülekezési szabadság csak akkor korlátozható, ha az egy demokratikus társadalomban szükséges”. Tegyük fel továbbá, hogy a bíróság úgy ítéli meg, hogy a korlátok „szükségesek a demokratikus társadalomban”, „nyomós társadalmi szükségletet” szolgálnak, és „arányosak”. Ez lényegében azt jelenti, hogy „a gyülekezési szabadságot korlátozni lehet, ha azt tisztességesnek és ésszerűnek ítélik meg”. Ez azonban olyan homályos és pontatlan szabály, hogy aki a gyakorlatban igyekszik alkalmazni, legyen az törvényhozó, kormányzó vagy bíró, nem tehet mást, mint személyes politikai preferenciáira hagyatkozva és mérlegelve eldönti, hogy mikor teljesítették ezt a szabályt, vagy mikor sértették meg.

Waldron szerint az akadémikus jogászok aránytalanul sok időt töltenek azzal, hogy az ítélkezési gyakorlattal foglalkoznak, vitáznak és túl keveset öszszpontosítanak a demokratikus jogalkotásra. Waldron szerint legyünk sokkal merészebbek: a jogállamiság egy olyan jogrendszer foglalmában, amely szorosán ragaszkodik a szabályokhoz, és lazább beszédet hagy meg a politika területén a normákról és elvekről. A jog akkor működik a legjobban, ha könnyen megkülönböztethető a politikától. Amikor a kettő olyan közel kerül egymáshoz, hogy elkezdene keveredni, a jog elveszti tekintélyét, és a jogállamiság elveszíti hatalmát.

Waldron a könyv vége felé a jogi eljárás, a tisztességes eljárás és a jogalkotási eljárás kérdéseire fordul. Jogosan mutat rá jogteoretikus társaira, amiért túl kevés figyelmet szentelnek ezeknek a kérdéseknek, és meggyőzően állítja, hogy a jogállamiság elvének alkalmazása egyetlen esetben sem engedheti meg magának, hogy figyelmen kívül hagyja őket.

A törvényhozás méltóságának megőrzése mellett azzal is foglalkozik, hogy milyen szerepet játszanak a bíróságok – milyen szerepet kell játszania az igazságszolgáltatásnak – az általunk „jogállamiságnak” nevezett politikai eszmény előmozdításában vagy fenntartásában. Általában azt mondják, hogy a jogállamiság különös felelősséget ró a bírákra, hogy ügyeljenek arra, hogy az állam minden tevékenységében megfeleljen a jognak. A jogállamiság minden bizonynyal olyasmiket kíván meg, mint a végrehajtó hatalom szoros bírói felügyelete, a végrehajtó intézkedések bírósági felülvizsgálata és a bírói mérlegelési jogkör korlátozása.

Waldron külön fejezetet szentel a jogalkotás és az általunk „jogállamiságnak” nevezett politikai eszmény kapcsolatának. Vizsgálja, hogy a jogállamiság elfoglult-e a magánjoggal szemben. Véleménye szerint határozott tendenciák vannak ebbe az irányba, és ezek a tendenciák megnehezítik a jogállamiság közigazgatásban való alkalmazásának megértését. A magánjog irányába mutató tendencia egy nemkívánatos ideológiai elemet is bevezet, mivel a jogállamiság túlságosan könnyen kapcsolatba kerülhet az ingatlantulajdonosok, munkaadók és befekte-

tők jogainak különleges tiszteletben tartásával abban az esetben, ha a magánjogok jogok és a közügyek között ütköznek.

Waldron kiemeli, hogy a jogi normákat a tisztviselők alkalmazzák az egyedi esetekre – az ellenőrök, a rendőrök, végső soron a bírák. De általában, és jóval azelőtt, hogy bármely tisztviselő belekeveredne az ügybe, az egyéneknek az a feladata, hogy magukra alkalmazzák a normákat. Törvényünk nagyrészt azt használja, amit Henry Hart és Albert Sacks "az önalkalmazási szabályozás technikájának" nevez. Waldron szerint valójában az esetek túlnyomó többségében csak az ilyen értelemben vett önigénylés lenne szükséges.

A Thoughtfulness and the Rule of Law az elmúlt évek egyik legjobb könyve a jogállamiságról. A rendkívül széles látókörű szerző életszerű helyzetekből vesz szemléletes példákat és von le gyakorlatban is alkalmazható következtetéseket. A gyűjtemény segít abban, hogy értékeljük Jeremy Waldron nézeteinek sokdimenziós gazdagságát a jogállamiság megfoghatatlan ideáljáról, valamint annak kollektív és egyéni életünkhöz való hozzájárulásáról. A könyv olvasmányos szövege az olykor nehezen értelmezhető gondolatokat is teljesen hozzáférhetővé teszi az Olvasó számára. Mind a hallgatók, mind a kollégák és gyakorlati jogászok számára egyaránt hasznos és ajánlott olvasmány, különösen napjaink külpolitikájának ismeretében és az EU jogállamisággal kapcsolatos kritikájával szembesülve.

